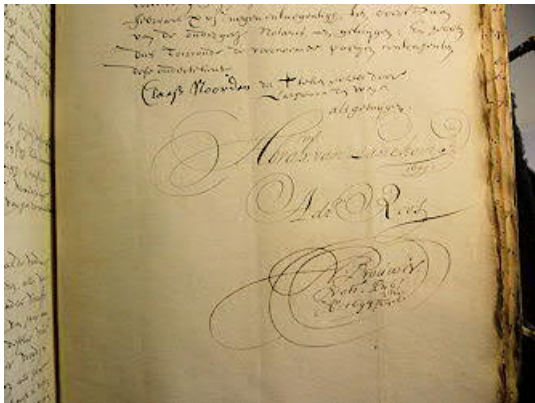

De Amsterdamse klokkengieterij onder Jan Albert de Grave - van 1699 tot 1729

Naar een presentatie op het congres van de World Carillon Federation, Michigan USA, 2011

De Amsterdamse klokkengieterij stond van 1657 tot 1680 onder leiding van de gebroeders Hemony, waarna hun neven Mammertus Fremy, en nog weer later diens broer Claude Fremy het bedrijf voortzetten. In januari 1699, toen de laatste Fremy was overleden, werd Fremy's weduwe, Catarina ten Wege, de nieuwe eigenaar. Door haar huwelijk met Jan Albert de Grave werd deze in 1699 mede-eigenaar van het bedrijf.

Voor de technische zaken was de weduwe Fremy afhankelijk van de meesterknecht Claas Noorden, die sinds 1662 in de Amsterdamse klokkengieterij werkte. De weduwe en de ambachtsman waren als het ware tot elkaar veroordeeld en moesten er samen het beste van maken. Allereerst huurden zij in januari 1699 gezamenlijk van het stadsbestuur de werkplaats en woning aan de Lijnbaansgracht voor een periode van zes jaar. Bij een notaris legden ze op 27 februari 1699 een samenwerkingsovereenkomst vast. Dit contract is een bijzonder document, want het biedt een kijkje in de organisatie van een 17e-eeuws productie- en handelshuis. Het contract behelst drie onderwerpen: het bedrijf, de belangen van volwassenen en kinderen en het gebruik van het gebouw.

Ondertekening van het maatschapscontract door Claas Noorden en Catarina ten Wege, 1699

Zakenvrouw Catarina tekent met een kruisje

Het bedrijf

Net als bij de huur van het gebouw werd het maatschapcontract afgesloten voor zes jaar. In die zes jaar mocht Claes Noorden niet met iemand anders een maatschap afsluiten of voor zichzelf beginnen. Ten Wege en Noorden waren elk voor de helft verantwoordelijk voor de inkomsten en de uitgaven. Claes Noorden moest de kas beheren en een kasboek bijhouden, waarvoor hij ieder halfjaar verantwoording moest afleggen tegenover Catarina ten Wege of haar vertegenwoordiger. Deze keuze was noodzakelijk omdat, zoals uit de ondertekening van het contract blijkt, Catarina analfabeet was.

Er werd een inventaris in tweevoud van de gieterij opgesteld, voor elk van beide zakenpartners een exemplaar. Claes Noorden mocht de vormen, de patronen, de sjablonen en de archieven van Fremy raadplegen en gebruiken. Met nadruk worden de staafspellen genoemd, uiteraard omdat ze de ruggengraat van het bedrijf waren. Staafspellen dienen als referentie bij het stemmen van klokken. De exclusieve toegang tot de bedrijfsruimten en kasten werd geregeld en beide families kregen de beschikking over een set sleutels.

Van nu af aan moesten op alle klokken de namen van beide partners staan. Op de klokjes die begin 1699 werden gemaakt ter uitbreiding van de vijf carillons van Amsterdam staat de naam van Claes Noorden op het randschrift en die van Catarina ten Wege op de mantel. Het 17de-eeuwse klavier van het carillon op de Zuidertoren bestaat nog. Het laat de gevolgen zien van deze uitbreiding: sleuven voor de toetsen van de drie toegevoegde klokjes.

Klokje uit 1699 voor de Westertoren met de namen van Claes Noorden op het randschrift en Catarina ten Wege op de flank

Detail van het Hemony-klavier in de Zuidertoren met aanpassingen uit 1699

Persoonlijke belangen

De persoonlijke aspecten zijn ook interessant. Catarina ten Wege had in haar huwelijk met Claude Fremy het leven geschonken aan ten minste zes kinderen. Hun rechten werden meegenomen in het maatschapscontract, althans die van de drie jongens. Als de jongens het klokkengietersvak wilden leren, dan moest Claes Noorden hen onderwijzen alsof het zijn eigen kinderen waren. Daartegenover stond dat de jongens hem onverbiddelijk moesten gehoorzamen. Claes Noorden, die weduwnaar was, had een huwbare dochter, Grietje genaamd, en een eventuele schoonzoon kreeg het recht de gieterij als knecht te dienen.

Het gebouw

Het complex aan de Lijnbaansgracht bestond uit een werkplaats en een woning. Tot nu toe had het gezin Fremy daar gewoond. Maar in 1699 moest Catarina enkele ruimtes afstaan aan Claes Noorden en zijn dochter. Met nadruk is vermeld dat de zolder, de kelder, de tuin en de regenwaterbak voor gemeenschappelijk gebruik waren.

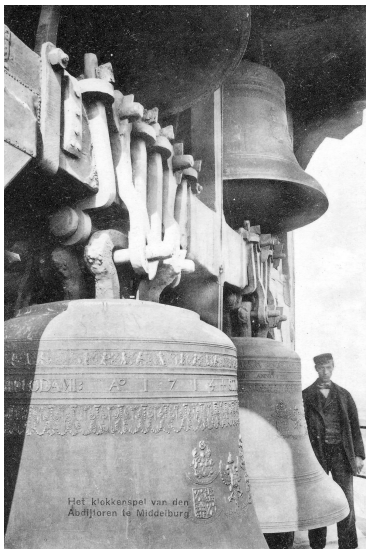

De klokkengieterij aan de Baangracht anno 1693, waar sinds 1680 de stadsgieterij was gevestigd

De weduwe hertrouwt

Tot zo ver leek alles tussen de maatschapspartners goed geregeld. Maar er kwam al gauw een kink in de kabel, want al in juli 1699 hertrouwde Catarina ten Wege. De bruidegom was Jan Albert de Grave, geschutgieter van beroep. Door dit huwelijk werd De Grave mede-eigenaar van het bedrijf en Claes Noorden moest zich schikken naar zijn nieuwe werkgever. Het maatschapscontract moest herzien worden, maar ondanks het bezoek in 1704 van een notaris namens De Grave aan Claes Noorden, weigerde Noorden een nieuw contract te ondertekenen. Dit probleem werd op natuurlijke wijze opgelost door het overlijden van Catarina, zodat De Grave de enige eigenaar van het bedrijf werd. Catarina had De Grave drie kinderen geschonken, van wie er bij haar overlijden in 1704 nog maar één in leven was.

In de jaren die nu volgden kwam de gieterij in rustiger vaarwater. De Grave en Noorden sloten uiteindelijk een maatschapscontract. Zij waren samen verantwoordelijk voor de productie van bijna veertig luidklokken en zes klokkenspellen.

Het klokkenspel van Middelburg, anno 1714, van Claes Noorden en Jan Albert de Grave, dat in 1940 verloren ging

Inventaris

Voor de afwikkeling van Catarina's nalatenschap werd in 1705 een inventaris opgemaakt van de huishouding en de gieterij. De kamers, keuken en overige vertrekken met hun meubilair, kleding en huishoudelijke artikelen werden in detail beschreven, compleet met een schatting van de waarde van alle artikelen. Met nadruk wordt een mantel vermeld die had toebehoord aan Claude Fremy.

De inventaris vergunt ons ook een kijkje in de gieterij. De drie ovens waren onderdeel van het gebouw en behoorden dus toe aan de stad. Maar de instrumenten, de gereedschappen en materialen zoals gietvormen, sjablonen, ruw koper en tin, gebroken klokken, ijzeren klepels, klokken en vijzels op voorraad en - ook nu weer - staafspellen, waren onderdeel van het bedrijf.

Tabel: Fragment uit de inventaris van de klokkengieterij anno 1705

Aen klokvormen tot dertig gulden, comt voor de helvt	15
Aen contante goederen de interest in qualite voorn, rakende	1919
Noch aen schoutelgens oft mensies van klokken soo groot als cleyn veertig stucks	
Vier octaven accordeerstaven met haer toebehoren	
Twaelf schoutelgens van vysels	
Noch eenig schauteljens daer canon vormen door geperfectioneert witen	
Noch eenige schautegons van klokken	
Achtien hondert pont klokken t hondert pont tot vijfftygh gulden	900

Stemproces

Het stemmen van de klokken is een essentieel onderdeel van het productieproces. Claes Noorden was dan wel de ervaren meesterknecht in de gieterij, maar hij was geen meester in het stemmen. Wijlen André Lehr schreef eens: "Als Claes Noorden een goede stemmer was geweest, dan zouden de klokken van Fremy beter hebben geklonken." Maar er zijn duidelijke aanwijzingen dat de Amsterdamse organist Sybrand van Noord (1659-1705) in 1699 een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de muzikale kwaliteit van de klokken, immers de Tresorier van Amsterdam betaalde hem in 1699 en 1700 uit voor het stemmen van verschillende kleine klokken, de bovengenoemde uitbreidingen van de Amsterdamse Hemony-klokken spellen. Bovendien is gedocumenteerd dat deze Van Noord in 1704 toezicht hield bij het gieten en stemmen van de drie klokken spellen die Czaar Peter de Grote had besteld voor de poorten van het Kremlin in Moskou. Van Noord heeft tot zijn dood zijn diensten aan de gieterij verleend.

De Amsterdamse organist Sybrand van Noord, klokkenstemmer bij Jan Albert de Grave

Geboorte, leven en dood

In 1710 hertrouwde De Grave maar dat huwelijk duurde maar een jaar, daar de vrouw overleed, kort na de geboorte van een kind. Deze gebeurtenissen hebben evenwel het bedrijf niet beïnvloed.

In 1716 overleed Claes Noorden, 83 jaar oud, twee keer weduwnaar. Hij had 54 jaar lang in de gieterij gewerkt. Bij zijn overlijden was van zijn zeven kinderen alleen de oudste, de eerder genoemde Grietje, nog in leven. Zij was al weduwe en woonde bij haar vader in de gieterij.

De Grave zette het bedrijf op zijn eentje voort. In de periode 1716 tot 1729 produceerde hij nog eens ruim 50 luidklokken en vier klokkenspellen, waaronder die van Potsdam, Berlijn en Hattem.

De Grave kreeg in een derde huwelijk, gesloten in 1722, nog drie kinderen. Dit huwelijk eindigde in 1729 met de dood van De Grave zelf. Het derde kind werd posthuum geboren.

Tabel: Klokkenspellen van Jan Albert de Grave

Jan Albert de Grave en Claas Noorden	Jan Albert de Grave
Moskou 1702-1704 (3x)	Berlijn 1717
Sneek 1711	Sint Petersburg 1720
Brussel - Heverlee - Leuven 1714	Potsdam 1721
Middelburg 1714	Hattem 1722-1727

Advertenties

Jan Albert de Grave heeft in de eerste helft van zijn dertigjarige loopbaan als klokkengieter geadverteerd in Amsterdamse en Haarlemse kranten.

Zo adverteerde hij op 31 juli 1700 in de Amsterdamse Courant met klokken van Fremy, die hij nog in voorraad had staan. De Grave was toen door zijn huwelijk al een jaar aan het bedrijf verbonden. In de zomer van 1705 werd, zoals bovengenoemd, de inventaris van huis en bedrijf opgemaakt in het kader van de boedelscheiding na het overlijden van Catarina ten Wege. Maar al enkele maanden eerder, in april 1705, adverteerde De Grave opnieuw met klokken van Fremy.

In de periode van april tot juni 1709 verschenen twee bijna gelijkkluidende reeksen advertenties in de kranten van Amsterdam en Haarlem. Nu werd voor het eerst de naam van Claes Noorden vermeld. De klokkengieten waarschuwden hun publiek tegen fraudeurs, die ten onrechte hun goede namen zouden gebruiken bij de verkoop van minderwaardige producten.

Advertenties in mei 1712 vermelden de namen van Noorden en De Grave niet; er staat kortweg 'stads geschut- en klokgieterij'. Ze hadden toen een spel van 23 klokken, twee octaven, gereed staan. Ze benadrukten de zuiverheid van de boventonen en waarschuwden tegen geruchten dat de gietkunst zou zijn uitgestorven.

In juni en juli 1713 adverteerden Noorden en De Grave met een nieuw spel van zelfs 35 klokken, ook nu weer zeer zuiver in de boventonen. Het stond, compleet met klepels en klavier, speelklaar in de gieterij, waar het tot tevredenheid was uitgeprobeerd door Amsterdamse klokkenisten. In deze advertenties vermeldden zij ook dat zij luidklokken op toon konden gieten en stemmen.

Hoe nu verder

Nog in 1728, dus een jaar voor zijn overlijden, had De Grave de huurovereenkomst met het stadsbestuur met de gebruikelijke periode van zes jaar verlengd. Zijn weduwe Margareta Dralle kon daardoor in 1729 het bedrijf nog tot 1734 uitoefenen. Dit verklaart dat na De Grave's dood zijn naam nog op [elf] klokken is vermeld, overigens samen met die van Nicolaas Muller, die vermoedelijk de nieuwe meesterknecht was. André Lehr stelt ten onrechte het sterfjaar van De Grave op 1733, gebaseerd op de vermelding van diens naam op klokken. Maar de datum van de begrafenis in 1729 is een hard gegeven.

In 1732 trouwde de weduwe met de klokkengieter Pieter Oudeborn. Vanaf dat moment wordt De Grave's naam niet meer op klokken vermeld, maar zij dragen nog wel de naam van Nicolaas Muller. Het stadsbestuur van Amsterdam heeft in 1734 het contract met De Grave niet voortgezet met Dralle en Oudeborn, maar de gieterij voor zes jaar verhuurd aan Ciprianus Crans uit Enkhuizen. Vanaf 1735 vermelden klokken uit Amsterdam voor het eerst de naam van Ciprianus Crans.

Noodlottige afloop

Helaas zijn alle klokkenspellen van De Grave verloren gegaan, hetzij door oorlog, hetzij door blikseminslag of brand. Ook gingen in de Tweede Wereldoorlog veel luidklokken van De Grave verloren. Maar heden ten dage zijn nog enkele van zijn luidklokken in gebruik.

Het onderzoek voor dit artikel werd verricht in het Stadsarchief van Amsterdam, in Amsterdamse torens en in de literatuur.